

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 48 Volume: 10 Issue: 48

Şubat 2017 February 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ÇEKİM EKİNDEN YAPIM EKİNE "+CA"

FROM INFLECTION SUFFIX TO DERIVATIONAL AFFIX "+CA"

Yılmaz AKDEMİR*
Hasan İSİ**

Öz

+CA eki, Türk dilinin yazılı olarak takip edilen dönemlerinden itibaren temel işlevinin yanı sıra kalıplaşarak birtakım türetmeler içerisinde yer alan ek olması bakımından çekim eki ya da yapım eki şeklinde kesin bir kategori içerisine yerleştirilemeyen eklerden biridir. Türkçede +CA ekinin isim kategorisi içerisindeki durumu, fiilden isim yapan ek olan -CA'ya göre daha karmaşıktır. Ekin durum eki ya da yapım eki olup olmadığı noktasında çeşitli kaynaklardan esinlenen ve Türkiye Türkçesi içerisinde tespit ettiğimiz ekler ve bu ekler içerisinde yer verdiğimiz örneklerden hareketle yaptığımız değerlendirmeler, ekin yapım kategorisi içerisinde "ara grup" olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Ayrıca, ekin kalıplaşma eğiliminde örnekler içermesi, yazılı kaynaklardan önceki karanlık dönemlere işaret etmesi bakımından ekin gelişkin bir dönem içerisinde olgunlaştığını dolayısıyla bunun yazılı kaynaklarda hem çekim hem de yapım işlevinde kullanılması ele aldığımız örnekler dâhilinde bu görüşü doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çekim Eki, Yapım Eki, Kalıplaşma, Türkçe.

Abstract

The +CA is one of the suffixes which can not be placed in a definite category as a inflection suffix or derivational suffix in terms of the basic function as well as the addition in the stereotypes of some derivations since the written follow-up period of the Turkish language. The situation in the name category of the Turkish + CA is more complicated than that of the -CA. The appraisals that we have inspired from various sources at the point of whether or not the annex is inflection and derivational which we have determined within the Turkish and the examples we have included in these annexes led to the evaluation as "intermediate group" in the category of the annex. It also confirms this view in the context of the examples in which the crop has a tendency to stereotypes and the crop has matured in a prosperous period in terms of pointing to the dark periods preceding the written sources and therefore its use in both the inflection and derivational functions in written sources.

Keywords: Inflection Suffix, Derivational Affix, Configurationality, Turkic.

Giriş

Türkçede çekim eki görevinde "karşılaştırma, benzerlik ve görelilik" işlevleri dışında yapım kategorisinde kullanıma sahip olan +CA eki, Türk dilinin yazılı olarak takip edilen dönemlerinden itibaren temel işlevinin yanı sıra kalıplaşarak birtakım türetmeler içerisinde yer alan ek olması bakımından çekim eki ya da yapım eki şeklinde kesin bir kategori içerisine yerleştirilemeyen eklerden biridir.

Türkçede +CA ve -CA şeklinde, isimden isim ve fiilden isim yapan biçimler mevcuttur. Çok az örnekte, "eğlen-ce, salın-ca(k), düşün-ce" şeklinde tanıklanan fiilden isim yapma görevi dışında bu ek genellikle isim kategorisinde "benzerlik ve karşılaştırma" işlevinin yanında yapım kategorisinde yer alan işlevlere de sahiptir.

Türkçede +CA ekinin isim kategorisi içerisindeki durumu, fiilden isim yapan ek olan -CA'ya göre daha karmaşıktır. Durum ekleri kategorisinde eşitlik eki olarak görülen bu biçim, eklendiği isme "eşitlik, benzerlik ve karşılaştırma" anlamı katmaktadır. Ekin karmaşıklık oluşturan yönü, Türkiye Türkçesinde "göz+de ve sıra+dan" sözcüklerinde olduğu gibi, isme eklenen +dA ve +dAn eklerinin sahip oldukları çekim eki kategorisi dışına çıkarak yapım eki kategorisinde " Türkçe, kokarca, boğmaca, köşe kapmaca " vb. gibi isimlerle kullanılmasıdır. Genellikle isim kategorisi içerisinde sıfat ve zarf görevinde kullanılan bu ekin yapım ekine dönüşme süreci, dilin temelinde var olan "değişim" ilkesi ve ek kalıplaşması ile ilişkilidir.

* Yrd. Doç. Dr. Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Programı Doktora Öğrencisi.

1.Çekim ve Yapım Eki Üzerine

Eklemeli bir dil olan Türkçede ekler, bilindiği üzere yapım ve çekim eki olarak iki gruba ayrılır. Yapım ekleri esasen sözcüğün anlamını ve biçimini değiştirenler olarak adlandırılırken sözcüğün anlamında ve biçiminde değişikliğe yol açmayanlar ise çekim ekleri olarak isimlendirilir.

Yapım ekleri ile çekim ekleri keskin çizgilerle birbirinden ayrılır. Ancak bazı durumlarda bir ek var olan biçimsel ve anlamsal sınırı dışına çıkarak farklı bir kategori içerisinde işleyen sözcükler üretme kapasitesiyle de kullanılmaktadır. Bu eklerden biri de Türkiye Türkçesinde ve diğer Türk lehçelerinde eşitlik eki olarak kabul gören +CA ekidir. Bu ek durum eki olarak hem isimlerde “benzerlik ve karşılaştırma “ anlamı hem de “yer adları, dil adları vb.” gibi türetmeler ortaya koyarak yapım eki görevinde kullanılmaktadır.

Cahit Başdaş, “Türkçede Üçüncü Grup (Ara) Ekler” adlı çalışmasıyla durum ve yapım ekleri arasında farklılıklardan bahseder. Başdaş, her iki gruptaki eklerin sözcüğün anlamını veya türünü değiştirme noktasında birbirlerinden ayrıldıklarını belirtir (Başdaş, 1). Başdaş’ın bahsetmiş olduğu ayırımı dikkat çeken nokta her iki grup arasındaki geçişlerin esnek olduğu, bazı yapım eklerinin çekim; çekim eklerinin de yapım eki gibi davranması üzerinedir (Başdaş, 1). Temel işlevi aslında isme eklenme olan bu ek sahip olduğu işlevi kaybederek eklendiği sözcüğü sıfat ve zarf görevinde işletmektedir.

Başdaş, Türkçede +CA eki dışında tarihi dönemlerde eski yön gösterme eki +garu, +ru ve eski vasıta eki +n ekinin kalıplaşarak yapım eki görevinde olduğunu belirterek, bu eklerin zamanla bilinen aslı görevlerinden kısmen ya da tamamen uzaklaştıklarını (Başdaş, 3-4) ifade etmektedir.

Mevlüt Erdem, “Türkçede Çekim ve Yapım Eklerinin Özellikleri ve Sınırları” adlı çalışmasında, +CA ekinde görülen çekim ekinde yapım ekine gidiş noktasında değerlendirmelerde bulunur. Muharrem Ergin’in ek hakkındaki görüşlerinden hareketle Erdem, durum eki olarak bilinen eklerin yapım eki olarak kullanıldığını ve +CA ekinde kalıplaşma sürecinin var olduğuna işaret etmektedir.

Mevlüt Erdem, ekin yapım eki olduğuna dair delilleri sıralar:

a) Kelime türü değişikliği yapması veya aynı kelime türünü kurnazca, hayvanca örneklerinde olduğu gibi devam ettirmesi.

b) Bazı durumlarda ise kendisinden sonra iyelik eki veya iyelik ekleriyle birlikte durum eklerinden biriyle kullanılması (açıkçası, delicesine) “ (Erdem, 2011: 77)

Erdem’in maddeler şeklinde sıraladığı bu durumlar, ekin çekim ekinde ziyade artık yapım eki görevinde kullanıldığına işaret etmektedir.

Tür	Tür Değişikliği	Kullanım
İsim: “ insan”	Sıfat “ insan+ca”	İnsanca davranışlar sergiliyordu.
Sıfat : “ doğru”	Zarf “ doğru+ca”	Doğruca eve gel.
Sıfat: “ deli”	Zarf “ deli+ce” Zarf “ deli+ce+si+n+e”	O, delice biriydi. Eşini, delicesine seviyordu.

Tablo 1: Kelime türü değişikliği ya da kelime türünün devamlılığını sağlama örnekleri.

Yukarıda verilen örnekler, Erdem’in bahsetmiş olduğu kelime türü değişikliği ya da kelime türünün devamlılığını sağlama ve iyelik ekinde sonra kalıplaşarak ismin zarf görevinde fiille ilişki kurması üzerinedir.

Nevzat Özkan, “Hâl Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerinde Bir Değerlendirme” adlı çalışmasında, durum eklerinde görülen kalıplaşma neticesinde eklerin birer yapım eki gibi davrandıklarından bahseder. Özkan, Zeynep Korkmaz’ın çalışmasından bahsederek Türkçede eklerin kalıplaşma olayının dile yansıyan neticeleri üzerine değerlendirmelerde bulunur. Bu değerlendirmeler, bazı çekim eklerinin görevlerinin verdiği imkânlarla türetme ve birleştirme yanında kelime hazinesini zenginleştiren üçüncü bir yol olarak görülme (Özkan, 2001: 154) üzerinedir.

Özkan, Zeynep Korkmaz (Korkmaz, 1995: 71-73)’ın ek hakkındaki görüşlerine yer vererek bu ekin en fazla kalıplaşma temayülü gösteren örnekler ortaya koyduğunu, ekin kelime yapımına yatkın olmaması sebebiyle kalıplaşmanın önce zamirlerde ve oldukça eski bir devirde başlamış olduğuna yer vererek (Özkan, 2001:155) ekte var olan çekimden yapım ekine özelliğinin Türkiye Türkçesinde değil tarihi dönemlerde gerçekleştiğini belirtmektedir.

Özkan, Türkçede hal eklerinin kalıplaşma süreci hakkında değerlendirmelerde bulunarak bu sürecin gerçekleşmesinden bahseder. Bu süreç, muhtemelen Moğolcanın etkisiyle zamirlerde hal eklerinin üst üste gelmesi ve Türkçe-Moğolca hal eklerinin yan yana kullanılması ile +CA eşitlik ekinin bir yapım eki gibi kullanımı, ayrıca +GA yönelme ekinin öz+ge, baş+ka gibi kelimelere eklenerek kalıplaşmaya yol açması (2001:165), çekim eklerinin yapım eki göreviyle de kullanılabilirliğini göstermiştir.

Çekim eki kategorisinde yer alan eklerin, yapım eki olarak kullanılarak söz varlığına türetim biçiminde katkıda bulunmaları, zamirler üzerine gelen hal eklerinin yığılması olarak gerçekleşmiştir. Hal eklerinin üst üste gelerek yan yana kullanımı bu eklerin dil konuşurları tarafından bilinçli ya bilinçsiz kullanımı neticesinde karışıklığa yer vermeyecek şekilde düzenliliğe yol açmıştır.

Özge: “öz” dönüşlülük zamirindeki yönelme ekli kullanım, *öz+ke >öz+ge şeklindeki bir yapının dilin söz varlığı içerisinde yaygınlaşmasına yol açarak aynı kategoride yer alan hal eklerinin yeni türetimler oluşturmalarına neden olmuştur. Diğer yandan, “ne+ce+si+n+e>nicesine” şeklindeki örnekte ise, soru zamiri olan “ne”ye sırasıyla “eşitlik eki, iyelik eki, yönelme” eklerinin geldiği görülmektedir.

Özkan, ekin Türkiye Türkçesi durumundan bahsederek, bu ekle kalıplaşan kelimelerin üzerine bir yapım ekinin geldiğini belirterek “ayrı+ca+lık”, “göre+ce+li”, “ön+ce+lik” şeklinde sözcüklerin türediklerini (Özkan 2001: 163) ifade eder. Ayrıca, ekin yer adları yapma hususunda kalıplaşma eğiliminde yeni sözcükler türettiğine dair görüş bildiren Özkan (Özkan, 2001: 164), Arapça ve Farsça zarf yapan eklerin Türkçeye çevrilirken +CA ekinin kullanıldığından bahsetmektedir.

Hürriyet Gökdayı ve Turgay Sebzecioğlu, “Türkiye Türkçesinde [-cA] Biçimbiriminin Türleri” adlı çalışmalarında -cA biçimbiriminin Türkçenin söz varlığı içerisinde yer alan kullanımlarına anketler üzerinden cevap ararken ayrıca ekin çekim ekinde yapım ekine gidiş noktasında görüşler de bildirmektedir.

“Türetme biçimbirimlerinin çekim biçimbiriminden ayrılan en önemli özelliği yeni sözcükler oluşturmalarıdır. Çekim biçimbirimleri ise sözcüğün gönderimsel veya bilişsel anlamında herhangi bir değişikliğe neden olmaz.

(i)Eklendiği tabanın yalnızca anlamını değiştirir. (kitap+çı)

(ii)Eklendiği tabanın anlamını ve sözcük türünü değiştirir. İnsan (ad) : insanca davranış (sıfat)

(iii)Eklendiği tabanın sözcük türünü değiştirmeden alt sınıfta bir değişikliğe neden olabilir. Örneğin, somut bir sözcüğe soyutluk kazandırır. Kardeş (somut): kardeşlik (soyut)” (Gökdayı ve Sebzecioğlu, 2011: 152)

Yavaş: Sıfat

Yavaş adım: Sıfat Tamlaması

Yavaş+ça: Zarf

Görüldüğü üzere,+CA eki eklendiği sözcüğü tür olarak değiştirme eğiliminde olarak yapım eki görevinde kullanıma sahiptir.

Gökdayı ve Sebzecioğlu, [-cA] ekinin çekim ve yapım eki olma işlevi dışında ekin başka bir işlevinden bahsederek bu ekin tarihsel süreç içerisinde çekim ekinde yapım ekine doğru evrilme sürecinin tamamlayamamış kullanımları taşımaya istinaden **yapımsı** şeklinde üçüncü bir işlevden bahseder. (Gökdayı ve Sebzecioğlu, 2011: 152)

Gökdayı ve Sebzecioğlu (2011: 161), [-cA] ekinin çekim ekinde ziyade yapım eki gibi davrandığına dair saptamalarda bulunmuştur. Bu saptamalar, ekin bir çekim ekinde ziyade yapım eki gibi üzerine hal eklerini alması, ad soylu her sözcüğe gelememesi ya da cansız varlıklara da eklenememesi gibi ekin bir çekimden ziyade yapım eki kategorisinde olduğunu göstermektedir. Ekin parçalar üstü yani vurgu açısından en dikkat çekici yanı da vurguyu kendinden önceki biçime atmasıdır.

Yapımsı olarak adlandırılan ekin, eklendiği kelimeyi dilbilgisel bir tür olarak ortaya koyması bu ekin belirgin özelliklerinden biridir. Ekin, çekim görevinde sıfatlar oluşturduğundan bahseden araştırmacılar (Gökdayı ve Sebzecioğlu, 2011: 162), yapım olarak ekin zarflar oluşturduğunu belirtir.

Örneğin, “zayıfça dokunuş” ifadesinde, dokunuşun zayıf olarak nitelendirilmesi sözcüğün sıfat yapan bir ek olduğunu, “zayıfça gözlerini kıstı.” örneği ise, gözleri kısma eyleminin gerçekleşmesinin nasıl olduğu noktasında çıkarımlar belirtmesi bakımından ekin belirteç olarak kullanıldığını göstermektedir.

“Yapım eklerini dizimsel düzeyde basit sözcüklerle değiştirmek genellikle olasıdır. Örneğin, tümce içerisinde eğlence sözcüğü yerine “âlem, düğün, sefa, sefahat, zevk u sefa, cümbüş” gibi sözcükleri kullanmak mümkünken [-cA] ekini almış “bence” sözcüğünün yerine basit bir sözcük kullanılmamaktadır. Çekimli sözcük, kök anlamıyla ilişkisini koparmamıştır. Oysaki türemiş sözcüğün kök anlamla olan ilişkisi hemen hemen kopmuş gibidir. Örneğin, Türkçe türetiminin kökün anlamıyla artık doğrudan bir ilişkisi kalmamıştır. Yani, Türk sözcüğü bir millete gönderimde bulunurken Türkçe bir dile gönderimde bulunmamaktadır. Buna karşın, “bence” çekiminde sözcük hala kökle doğrudan bir anlamsal ilişki içerisindedir.” (Gökdayı ve Sebzecioğlu, 2011: 163)

“Türkçe” ve “bence” sözcüklerinden hareketle, çekim ve yapım eki olan [-cA] ayrımından bahseden araştırmacılar (Gökdayı ve Sebzecioğlu, 2011: 163), yapım eki ile türetilmiş bazı sözcüklerin dizimsel olarak aynı anlamı veren farklı kelimelerle kullanıldığından bahsederek “bence” sözcüğünde yer değiştirmeden bahsedilemeyeceğini bu ekin çekim görevinde olduğunu ifade etmektedirler. Dil isimleri oluşturan +CA ekinin eklendiği “kavim ve halk” ismine atıf durumunun ortadan kalktığı, “Türkçe” ifadesiyle bir halktan ziyade o halkın dilinin kastedildiği, araştırmacıların ekin türetim fonksiyonundaki anlam farkını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

2.Ek Kalıplaşması ve +CA

Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları* adlı çalışmada +CA eşitlik ekini sıfat eki olarak kabul ederek kalıplaşmaya uğramış başlıca sıfat ekinde sayar ve ek hakkında bilgi verir.

“Kalıplaşma olayının etkisine uğramış kelimeler arasında, sıfat ekleri önemli bir yer tutar. Bilindiği gibi isimler önünde belirtme ve nitelendirme görevi alan sıfatlar, birleştikleri isimlerle birer tamlama kurarlar. Özel ekler ile yapılmış kelime ile, meydana gelen yeni anlamda ortaklık edecek tarzda kaynaşmasına yol açmıştır. Eliptik kullanışların sebep olduğu bu tarzdaki kalıplaşmalar sonucunda meydana gelen kelimelerin hepsi de artık birer isim değil addır.” (Korkmaz, 1994:41)

Kara: Sıfat

Kara hisar: Sıfat tamlaması

Kara+ca Hisar: Kalıplaşmış Yer Adı

Bu açıklamaya yönelik, "kara hisar" şeklindeki ifade, şekil olarak sıfat tamlaması işlevindedir. Sıfatın üzerine gelen +CA eki ile, "karacahisar" şeklindeki örnek, özel ekler ile oluşturulmuş yeni bir kelimeye - özellikle yer adına- işaret etmektedir. Bu durumda artık, ekin sahip olduğu "kara gibi hisar" şeklindeki sıfat kullanımı kalıplaşarak ekin yeni bir görev kazanmasına bu görevle de ekin sahip olduğu kullanılışın artık kalıcı adlar oluşturduğu üzerinedir.

Ekin yer adı, küçültme sıfatları, cins adları gibi kullanımlarının olduğundan ve ekte var olan kalıplaşmadan bahseden Korkmaz (1994:41), genel olarak Türkçe eklerdeki kalıplaşmalar hakkında bilgiler vererek eklerin sahip olduğu temel işlevin yanı sıra zamanla kazanmış oldukları türetme becerilerinin artık kalıplaşma olayı içerisinde yer aldığını; ayrıca birtakım ekler yoluyla da bunun Türkçede sistematik hale gelişini ifade etmiştir.

"...dil, kendi yapısındaki başka imkânlardan yararlanmış ve cümle içinde kullanılış şekilleri itibarıyla zarf, edat ve bağ görevi almaya elverişli olan ekleri birlikte buldukları kelimeler ile kaynaşarak kalıplaşma yolu ile bu yeni gramer şekillerini meydana getirmişlerdir. +n ve +ça isim çekim eklerinin kalıplaşmasından oluşmuş türlü zarflar ile, zarf-fiillerin adı zarflar ve edatlar haline gelişinde bu durum kendini gösteriyor. Yanınca (git-) ve bunca. Hatta bir kısım eklerin kalıplaşma evresini aşarak işlek zarf ekleri haline gelmesinde de, kısmen dildeki bu ihtiyacın etkisi olmuştur. Aşnuca, öylece, önce" (Korkmaz, 1994:74)

Dilde yeni gramer oluşturma şekillerinden biri de dilin kendi iç yapısındaki eklerin eklendiği sözcüklerle kaynaşıp yeni şekiller ortaya koymasıdır. Özellikle zarf kategorisi içerisinde, vasıta ve eşitlik ekleri Türkçede çeşitli şekillerde zarf türetmeleriyle bilinmektedir. Burada üzerinde durulması gereken birtakım yapılar söz konusudur: "Önce ve sonra ". Tarihi metinlerde "...+ta kisre, +dın ön ve +dın soñ" gibi ; bir şeyden sonra, bir şeyden önce gibi örneklerde dikkat çekici bir durum vardır. Sonra>son+ra sözcüğünün üzerine gelen yön gösterme ekinin kalıplaşarak bugün Türkiye Türkçesinde "sonra" şeklinde bir yapının olduğu bilinmektedir. Soñ sözcüğünün zıddı olarak bilinen "ön" sözcüğünün ise, ilk bakışta *ön+re şeklinde bir biçimle kullanılması gerekirdi. Ancak, kalıplaşma olayı içerisinde bahsedilen yeni türetmelerin +CA ekinde yapılması ve "ön+ce" şeklinde bir yapının dilde kullanım sıklığına ulaşması, +CA ekinin sahip olduğu kalıplaşmaya yatkınlığının baskın olduğunu göstermektedir.

Kalıplaşma olayının bu temel görevi yanında yeni bir türetim için köprü vazifesinde olduğuna dair görüşler de vardır. Korkmaz (1994:74), bazı eklerin çekim ekinde yapımlarına geçerken sahip oldukları anlamı kendilerinden ortaya çıkan yeni eklerle yüklediklerini; temelde sahip oldukları çekim görevinin artık yapımlarına geçtiğini belirtmiştir. Bu duruma verebileceğimiz örnekler arasında "sıradan ve gözde" sözcükleridir. İsim kategorisi içerisinde ayrılma ve bulunma işlevine sahip olan bu ekler, "sıra ve göz" gibi isimlere gelerek kalıplaşmış ve "sıradan iş, gözde öğrenci" gibi örneklerde sıfat yapan bir ek rolüne bürünmüştür.

Korkmaz, tarihi metinlerde ekin eşitlik görevinde "kanın sub+ça yügürtti." ya da "süñükün tag+ça yattı"(Tekin, 1998: 22) örneklerinde ekin "gibilik" anlamında kullanıldığını (Korkmaz, 1959: 279) belirtmektedir. Ekin zamirler üzerine gelerek onları, "ança: öylece" ve "ince: böylece" şeklinde zarflaştırdıklarından da (Korkmaz, 1959:281) bahsederek ekte var olan kalıplaşma olayının tarihi metinlerde tanıklanabildiğini göstermektedir. Korkmaz'ın ek hakkında üzerinde durduğu noktalardan biri de +CA ekinin kalıplaşmasıdır. Korkmaz, eklendiği kelime ile başka bir kelime arasında çekim vazifesi gören bu ekin cümle yapısı bakımından diğer kelimeler gibi isim, sıfat ve zarf olarak kullanımının yanı sıra hal gösterme vazifesinin kaybolarak ekin kalıplaşmaya başladığını belirterek yeni anlamlar kazandığını (Korkmaz, 1959: 298) ifade etmektedir. Bahsedilen kalıplaşmaya örnek olarak Korkmaz, Doğu Türkçesi lehçelerinde görülen barça" var olduğu kadar, ne kadar varsa, hepsi, bütün" sözcüğünü (Korkmaz, 1959 : 298-299) vererek sözcüğün sıfat, isim ya da zarf kategorisindeki kalıplaşma eğiliminden bahseder.

Korkmaz, "ön, art, yan, kidin, kiyin" gibi edatların +CA eki ile kalıplaşmış zarf olarak kullanımlarından (Korkmaz, 1959:301) bahseder. Türkçede "önce ve sonra" gibi zaman edatlarının durumu ilgi çekicidir. "Ön ve son" sözcükleri birbirine zıt gibi görünen sözcükler içerisinde "önce ve sonra" gibi zıtlığa sahip olan sözcüklerdir. "Son" sözcüğünden türetilen sonra ve "ön" sözcüğünden türetilen önce sözcüklerindeki ekler farklılık arz eder. Sonra sözcüğündeki +ra eki bir yön-gösterme eki iken önce sözcüğündeki +ce eki ise, eşitlik görevinde kullanılan bir ektir. Burada dikkat çekici olan neden birbiriyle aynı paradigmadaki zıt olan iki sözcüğün aynı eki almayı farklı eklerle kullanılmasıdır. Her iki isimde de anlam olarak "sonra: sona doğru" ve "önce: öne doğru" gibi bir yön anlamı söz konusudur.

Korkmaz, sorgu zamiri olarak adlandırdığı *ne zamirinin +CA ile birleşerek "neçe, nice" gibi belirsizlik sıfatları oluşturduğundan bahsederek ekin miktar anlamını koruyarak kalıplaşmasının işlevsel olarak "ne kadar, kaç, nasıl" sıfatları ile benzer tutar. Bu yönüyle ek Korkmaz'a göre, kalıplaşmış durumdadır. (Korkmaz, 1959:314-315)

Korkmaz, bugün Türkiye Türkçesinde "hangi" olarak kullanılan <*ka+nı kelimesindeki *+ka soru zamirinin "ka+n+ca" şeklinde belirsizlik ya da sorgu sıfatı olarak kullanıldığını belirttiikten sonra, Eski Anadolu Türkçesinde kancaru "nereye" şeklinde kullanılan yön zarfına işaret etmektedir. (Korkmaz, 1959: 320) Ekin belirsizlik ya da da sorgu işlevinin +garu>ru yön gösterme eki ile kalıplaşarak yön belirtmesi, +CA ekinde görülen kalıplaşma, yeni işlev ve anlam kazanma görevine işaret etmektedir.

Korkmaz, +ça eki hakkında değerlendirmelerde bulunduktan sonra +ça ekinde türeyen sözcükler hakkında değerlendirmelerde bulunur. Bu tür türetmeye sebep olan ek, <*ça+ok" pekiştirme edatı"nın birleşiminden oluşan +çAk ekidir. (Korkmaz 1959: 335) Bu ek, Korkmaz'a göre, isimlerden küçültme eki yapmaktadır.

"İnsan, hayvan, kuş adları gibi canlı yaratıkları gösteren kelimelerdir. Oğulcak"erkek çocuk"

a.Yer ve alet adları: Şor. tağcak "küçük dağ, tepe" , Kaz. İdiçek"ırmak"

b.Türlü cinsten kelimeler: Alt-Tel. türiçek "düşüm"

c.Oğuz ve Türkmen lehçelerinde +çak küçültme eki bazen ayrıca, genişletilmiş +çağ+az ek yığılmasını meydana getirmiştir.

Bu ekler, bilhassa sevgi ve acıma ifadelerinde kullanılır. " (Korkmaz, 1959:335)

Ekin kullanım alanlarından bahseden Korkmaz, Eski Anadolu, Osmanlıca, Çağatayca, Kırgızca gibi lehçelerde ekin vasıflandırma sıfatlarından ve sıfat olarak kullanılan kelimelerden +çak ile yapılmış küçültme sıfatlarının oluşundan bahsederek "tatlıcak, yakıncak, sıcak" gibi sıfat türündeki örneklerin olduğunu; ayrıca "tezcek, hemencek " gibi zarf örneklerinin bu ekle oluşturulmasından (Korkmaz, 1959:336) bahsetmektedir.

3. Altayistik Açısından +CA Eki

Altayistik açıdan +CA ekine dair görüşlerde bulunan araştırmacılar olmuştur. Bu araştırmacılar arasında Ramstedt, ek hakkında değerlendirmelerde bulunarak ilgili biçimbirimin kökeni ve kullanımı noktasında görüşlerde bulunmuştur. Zeynep Korkmaz, Ramstedt'in görüşlerini naklederek ayrıca ek hakkındaki değerlendirmelerinden bahseder.

"Ramstedt, Türkçe ile Moğolca arasında ortak olan bir +ça ekinde bahsediyor. Bu ek hem isimden fiil, hem de fiilden fiil yapıyor. Türkçe ile Moğolca arasında böyle ortak bir ek kabul ettiği takdirde, bizim +çak, +çan vb. ile yapılan sıfatları, isim ve fiil köklerinden +çe ile yapılmış fiiller üzerine, yine Moğolcada ve Türkçede ortak olan -k, -n getirilmiş isim türetmeleri olarak kabul etmek mümkündür. Fakat Ramstedt, bu -ça- eki Moğolcada mukaddem bir ek olarak ortaklaşma ya da topluluk anlamında filler yapar. Ortaklaşma anlamında fiiller yapan bir ekten isim türetilerek nasıl mübalağa sıfatlarının meydana gelmiş olduğu karanlık kalıyor." (Korkmaz, 1959:339)

Ramstedt'in Türkçe ile Moğolca arasında ortak gördüğü +CA eki hakkında Korkmaz, Ramstedt'in bu görüşlerine karşı değerlendirmelerde bulunarak ekin Moğolcada *ortaklık bildiren fiil ekinde karşılaştırma* işlevine gelişen bir çekim eki olmasını gerçekçi bulmaz.

"Bizce, +çak, +çan, +çen vb.ekler, Moğolca ile ortak bir fiil yapma +ça'sından gelmiş olsalar bile, Türkçenin kendi bünyesi içinde ilk yapı unsurları ile bağlarını kaybettirecek özgür bir gelişme takip etmişlerdir. Belki de şekil benzerliğinden dolayı, fonksiyonca ok kuvvetlendirme edatı ve +n vasıta hali eki ile genişletilmiş olan ve Türkçe +ç'e'den gelen +çak, +çan vb. ekler ile kurulmuşlardır." (Korkmaz, 1959:340)

Ekin eşitlik dışında yönelme görevinde kullanılması noktasında dikkatimizi çeken ve ekin yönelme işlevinde kullanıldığını gösteren delillerden biri de Türkçede "önce" ve "sonra" gibi birbirinin zıddı olan iki edatın varlığıdır. Orhun Türkçesinde "a+n+ta kisre: ondan sonra" şeklindeki örnek, +ra yön gösterme ekinin sözcükler üzerine eklenerek yeni bir işlevde kalıplaşma sonucu kullanıldığını göstermektedir. Orta Türkçe döneminden itibaren özellikle Harezmi Türkçesinde "a+n+dın song: ondan sonra" şeklinde sözcüğün üzerine gelen ek bu kalıplaşma durumunu sürdürmektedir.

"Sonra" ve "önce" sözcüklerinde yön gösterme ekinin kalıplaşmasını varsaydığımız bu görüş, son+ra sözcüğünden hareketle, "ön" sözcüğünün "ön+re" şeklinde Türkiye Türkçesinde kullanıma sahip olmasıydı. Ancak, "önce" sözcüğünde, eşitlik görevinden ziyade Türkçenin çeşitli lehçelerinde yer almakta olan +ca şekilli yönelmenin bu sözcükte kalıplaşması dikkat çekicidir. Aynı paradigma içerisinde yer alan "ön ve son" edatlarının aynı eki alma eğilimi paradigmayı oluşturan ekin keyfiliğinden doğan "ön+ce ve son+ra" şeklindeki yapıları göstermektedir. Paradigma açısından var olan düzensizlik morfolojik rekonstrüksiyon bağlamında aynı düzlemdeki yapıların aynı ek alacağı varsayımını devre dışarı bırakma olarak görülmelidir.

*ön+ce ve *son+ra sözcüklerinden hareketle, *ön+ce kelimesinin düzensizlik göstermesi üzerine yaptığımız araştırma Serebrennikov ve Gadjeva tarafından ele alınmıştır.

"-ça// -çe Ekli Yönelme Hali: Ön Türkçenin ilk aşamasında -ça// -çe ekli özel yönelme hali var olmuştur. Bu ekin esasında -ç ögesi ile birleşen -a// -e yönelme hali eki bulunur. Bu şeklin herhangi bir anlam farkına sahip olduğu görülüyor ama belirlemek şimdi oldukça zordur. -ça// -çe ekli eski yönelme hali Çağdaş Türk yazı dillerinden Tuvacada daha iyi korunmuştur.

Tuv. Kem-çe"çaya" / höl-çe" göle" / hara-je "şehre" : Bu Şorcada da vardır. Moyun-çe"boğaza kadar"

Hakasça ve Şorcada -ça prolatif ekinin (belli bir çizgi üzerinde hareket hali) genetik olarak bu halle ilgili olduğu anlaşılıyor. Şor. koylar çolça parçalar" Koyunlar yoldan giderler."

Hak.tayga-ça"taygadan"

Bu anlamın izleri bir kalıntı olarak başka Türk yazı dillerinde de korunur.

Krş.Tat. buyınça ve Türk. boyunca"boyunca, boyundan" (Çev.Hacıyev ve Öner, 2011:81)

Ekin Ön Türkçe döneminde eski bir yönelme işlevinde kullanıldığından bahseden araştırmacılar, bu doğrultuda ekin var olan Ön Türkçe işlevinin bugün dahi kullanıldığını Tuvaca, Hakasça ve Şorca gibi dillerde bu durumun görüldüğünü belirtmektedirler. Türkçede “-e kadar” şeklinde anlama sahip olan bu özel kullanımın Tatarca *buyınça* ve Türkçe *boyunca* gibi şekillerle aynı anlam düzlem içerisinde olması ve bu biçimler arasında anlamsal bir denkleğin olması, ekin kalıplaşma işlevinin yanı sıra işlev fonksiyonu genişliğinin Ön Türkçeden itibaren var olduğunu göstermektedir. Ancak anlamsal düzenlilik, ekte var olan yönelmeyi sağlayan biçimin eşitlik eki olarak kabul gören +CA eki ile eş sesli olmadığı anlamına gelmez. Tarihi metinlerde bu durumu aydınlatılabileceğimiz delillerin olmaması, “önce” ve “sonra” paradigması içerisinde var olan farklı ek işletimini yeterince belirli hale getirmez.

“Asli lativ (yönlendirme) anlamından prolativ (belli bir çizgi üzerinde hareket) anlamının türeyebileceğini Mordvaca doğrular. Erzence-Mordvaca kiyaga“yola” > kiyava” yol ile, yoldan”. Başka Türk dillerinde -ça ekli yönelme halinin izlerine çok az tesadüf edilir: Tat. urmanga-ça“ormana doğru”, ülgen-çe“çok”(harfi anlamı” ölüncüye kadar) (Çev.Hacıyev ve Öner, 2011:81)

Mordvaca: Fin-Ugor Dilleri arasındadır. Mordvaca-Karatayca, Kazan Tatarcasının Mişar ağız grubunda yer almaktadır. Onların kullandığı dil temiz bir Türkçe sayılabilir. Onların Mordvalılara bağlılığı antropolojik tiplerine dillerindeki yirmi civarında Mordva kökenli kelimelerin bulunması ile ilgilendirir. (Hacızade, 2001: 55)

Ek hakkındaki değerlendirmeler bize eski bir yönelme ekinin bugün çağdaş Türk lehçelerinde yaşadığını göstermesi bakımından önemlidir. Ön Türkçeden beri geldiği varsayılan bu özelliğin “*ön+ce” sözcüğünde “öne doğru” şeklinde bir anlamda kullanılması ekin Türkiye Türkçesi açısından da benzer işleve sahip olduğunu göstermektedir.

Serebrennikov ve Gadjeva ekin eşitlik görevine değinerek şu değerlendirmelerde bulunur:

“A.M.Şerbak karşılaştırma-sınırlandırma halini genel dil düzeyine kadar götürür; o aynı zamanda bu hale sınırlandırma (terminatif) anlamını da katar, örnek olarak; Eski Uyg. sençe “senin gibi” ve tan utkunça “tan söküncüye kadar”. Önceki yönlendirme(lativ) anlamından karşılaştırma anlamının gelişmesini söylemek oldukça zordur. Karşılaştırmada kullanılan -ça eki tamamen başka kökenlidir. (krş. ET. yüzçe“yüz kadar” ve tağ+ça“dağ kadar”

Muhtemelen bu, genetik olarak zayıflık niteliği bulunan sıfat eki ile bağlantılıdır, örnek olarak Az.uzun+ça“uzunca”, Kırgızca ak+ça“beyazca” . Birbirine tam benzemeyen varlıkların karşılaştırması zayıflık niteliği bildiren anlamların temelinde gelişme gösterebilir. Ayrıca, Azerbaycan Türkçesinde azlık kavramı bildiren -ça eki isimlere getirilir. Göl+çe“ küçük göl”, meydan+çe“küçük meydan” (Çev.Hacıyev ve Öner, 2011:84)

Şerbak’ın karşılaştırma-sınırlandırma düzeyine indirgelediği bu işlev, Eski Türkçe metinlerde “görelilik ve sınırlandırma” gibi anlamlar veren ifadelerin sözcükleri içerisinde yer aldığını göstermektedir. Bu açıklamalarda dikkat çekici nokta, karşılaştırma işlevi ile kullanılan +CA ekinin farklı bir kökene mensup olmasıdır. Ramstedt’in Moğolca ile ortak olarak gördüğü ekin Serebrennikov tarafından eski bir yönelme halinden “karşılaştırma” işlevine gelmesi Şerbak tarafından karşı çıkılan bir görüş olmuştur. Şerbak’a göre, yön ve ayrılma gibi işleve sahip olan bir ekin karşılaştırma derecesinde genişliğe ulaşması, ancak iki farklı kökenden gelen ekin bugün tek bir biçim üzerinden temsilinden ileri gelmektedir.

Serebrennikov, *Küçültme Anlamı Adların Oluşması* başlığı içerisinde +ça ve bunun türevlerinin olduğunu belirterek Türk yazı dillerinde küçültme anlamı isimlerin miktarı oldukça çoktur onlar özel küçültme ekleri ile oluşur. “(Çev.Hacıyev ve Öner, 2011:97) şeklindeki açıklamasıyla bu ekleri sıralayarak yazı dillerinden örneklerle tanırlar.

Serebrennikov, ç dizisi içerisinde “ET. ataç+ı+m “babacığım”, “Nogayca aba”ana”>aba+ş+ı+m” “anneciğim” (Çev.Hacıyev ve Öner, 2011:98) örneklerini ; -aç/-eç dizisi içerisinde “Şor.örtök>örtögöç”küçük ördek” (Çev.Hacıyev ve Öner, 2011:98); -ça/+çe denkleği içerisinde “Tat.törkim”grup”>törkim+ce”yarı grup” (Çev.Hacıyev ve Öner, 2011:98), “Kırg.töke”teke”>tökö+ce “teke yavrusu” (Çev.Hacıyev ve Öner, 2011:98), “Az.bağ+ça”bahçe” (Çev.Hacıyev ve Öner, 2011:98) örneklerini verir. Burada Serebrennikov, Az.bağ+ça sözcüğündeki +ça ekinin Farsça olduğunu düşünmeden ekin Türk dili içerisinde yer aldığını sanıp bu birleşimi bu grup içerisinde küçültme anlamı adlar kategorisinde değerlendirmiştir. Serebrennikov, bu ekler dışında yine aynı ekin türevi olarak sayılabilecek -cak/-cek ekleri için “Alt. bala”çocuk”>bala+ca”küçük çocuk” (Çev.Hacıyev ve Öner, 2011:98), “Hak. tura”ev” >tura+cah”küçük ev” (Çev.Hacıyev ve Öner 2011:98) örneklerini vererek bu ekle aynı doğrultuda olan -çık/-çik ekinin “Türk.ev>ev+çık”küçük ev” (Çev.Hacıyev ve Öner, 2011:98), “Türkmence köprü>köprü+cük” (Çev.Hacıyev ve Öner, 2011:98) verir.

Serebrennikov, *Küçültme Anlamı Sıfatlar* başlığında; “Türk yazı dillerinde belirtinin tamamlanmama derecesini ifade eden sıfatlar büyük bir grup oluşturur. Bu sıfatların karakteristik özelliği onların yapısında tekrarlanan öğelerin varlığıdır.” (Çev.Hacıyev ve Öner, 2011:109) şeklinde değerlendirmelerde bulunarak bu grup içerisinde yer alan eklerden bahseder.

Serebrennikov,-ça/-çe şeklinde ötümsüz şekilleri olan “Türk. dar+ca “darca”, “Az. acı+ca”, “Gag. sarı+ca” (Çev.Hacıyev ve Öner,2011:111) örneklerine yer vererek bu ekten türeyen biçimlerden olan -çık/-çik(-çak/-çek) için “Türk.güzel+cık, yüksekic “yüksekçe”, “Türkmence agas+cık”aksakça”, “Gag.kısa+cık” (Çev.Hacıyev ve Öner, 2011:109) örneklerini verir. Bunun dışında Türkiye Türkçesinde bugün hala kullanılmakta olan -çıl/-çil ekinin de küçültme yapan sıfatlar içerisinde olduğunu belirten Serebrennikov, “Tür.ak>ak+çıl”beyazca”, “Kaz.kök>kök+şıl”mavimsi” (Çev.Hacıyev ve Öner, 2011:112) ve bu ekin türevi

olan -çilt/-çilt şeklinin “Kaz.ak>ak+şilt”beyazca” (Çev.Hacıyev ve Öner, 2011:112) örneklerinin olduğunu belirtmektedir.

Han-Woo Choi, *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi* adlı eserinde +CA eşitlik eki görevinde kullanılan biçim hakkında bilgiler verir. Ekin Ana Türkçe ve Moğolca’daki karşılıklarına yer vererek -InCA şeklindeki Eski Türkçe ekin +CA eşitlik eki ile aynı olduğunu (Han Woo Choi, 2010:278) belirterek “ET. yitginçe “yitince”, ET. inanmaginça “inanmayınca” (Han Woo Choi, 2010:278) örneklerini vererek eşitlik ekinin kalıplaşarak yeni bir ekin ortaya çıkmasında rol oynadığını belirtmektedir. Ayrıca, ET. tükeginçe “tükeninceye kadar” (Han Woo Choi, 2010:278) örneğini vererek ekin eski bir yön gösterme eki gibi davranarak yönelme şeklinde zarf anlamı verdiğini belirtmektedir.

Han-Woo Choi, ek hakkında yapılan değerlendirmelerden bahsederek Deny’nin bu ekin Eski Türkçe çağ “zaman, vakit” anlamı veren kelimedenden geliştiğini belirtirken Gabain’in de görüşlerine yer vererek Gabain’in geliştirdiği karşı tezin ekin eski bir çekim edatından geliştiği ve artık tek başına bir anlam taşımadığı için durum ekleri içinde değerlendirilmesinden (Han-Woo Choi, 2010:278) bahseder. Ayrıca, Gabain’in ekin isimden isim yapma eki olan küçültme eki +ça/+çe ile aynı olduğunu belirterek +çak şeklindeki küçültme ekinin *ça+ok birleşiminden oluştuğuna da (Han-Woo Choi, 2010:278) ifade eder.

Han-Woo Choi, Moğolca’da eşitlik ekinin +ça şeklinde başka bir ekte bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre, ek “+mağça/megçe” şeklinde bulunup konuşma dilinde ise +maçı/meçi olarak Mo.garumagça “çıkınca”, Mo.iremegçe “gelince” örneklerinde (Han-Woo Choi, 2010:278) bulunup Türkiye Türkçesinde -InCA eki ile aynı bağlama sahiptir.

Ekin Korecede +çə “gibi” şeklinde bağimli bir isim şeklinde sıklıkla kullanılan bir yapı olduğuna değinen Han-Woo Choi, Ko. po-n çhəi mar-a” görmüş olduğum gibi yapma” (Han-Woo Choi, 2010:278) şeklindeki örnekle, ekin “gibilik” anlamında kullanıldığını belirtmektedir.

Nicholas Poppe, *Moğol Yazı Dilinin Grameri* adlı eserinde, +CA ekinin Moğol yazı dilindeki karşılık ve işlevlerine yer vermektedir. Moğol yazı dilinde ekinin şekilsel olarak bilinen bir eşitlik ekinden ziyade ayrılma durumu gibi bir işleve sahip olması söz konusudur.

+CA, Moğol yazı dilinde “-çar/-çer tarz zarfı yapan ek” ve “-aça/-eçe ayrılma durumu eki ile zarflar yapan ek” şeklindedir. Örneğin, “busu “diğer, başka”> busu+çar”aksi takdirde, diğer taraftan”,”koyin-a-aça”arkadan”, emün-e-eçe”önden”(Çev.Karaağaç, 2016:82-85) şeklindeki örnekler, isme gelen +çar ve -aça/-eçe eklerinin aynı şekilde Türkçede olduğu gibi sözcüğün türünü değiştirmesi üzerinedir. Bu örnekler bakılarak eşitlik tarzında bir anlam arayışı içerisine girme çabaları beraberinde böyle bir durumun olmadığı gerçeği ile yüzleşmemize neden olmaktadır. Moğol yazı dilinde, Genel Türkçe +CA ekinin fonksiyonu içerisinde herhangi bir kullanımın olmaması, bunun bir ödünçleme ilişkisi mi ya da işlev farklılaşması sorusunu beraberinde getirmektedir. İsim durum eklerinin kendi fonksiyonları dışında başka bir ek gibi davranmaları bilinen bir durumdur. Bu nokta itibarıyla, Genel Türkçeden önceki bir dönem olarak tasarlanan Ön Türkçe ya da Proto Türkçe döneminde bu ekin “yönelme, bulunma ve ayrılma” şeklinde işlevlere sahip olması, Halaçça ve Çuvaşça gibi Genel Türkçeden kopma sürecini yaşamış dillerde de görülmektedir. Ekin Moğolcada da eşitlik dışında “ayrılma” işlevi olması dikkat çekicidir. Bu durum hakkında Poppe, “ Türkçede +den/+dan şeklindeki ayrılma eki Moğolcada farklılık gösterir. Klasik dil dışında, uzaklaşma durumu eki -ça/-çe’dir. Uzaklaşma durumu eki -aça/-eçe, eski yaklaşma-bulunma durumu eki -a/-e ile eski uzaklaşma durumu eki -ça/-çe’nin birleşimidir. “ger-çe”evden”, “em-e-çe”kadından” (Karaağaç, 2016:105) şeklinde ek hakkında değerlendirmelerde bulunur.

Çuvaşça açısından +şe ve +çe şeklinde iki farklı ekin varlığı yoluyla anlaşılabilir. Çuvaşçada ayrılma eki olarak +çe eki kullanılırken; eşitlik kategorisinde +şe ve küçültme işlevindeki +si, ayrıca etnik isimlerden dil ismi yapan bir +la eki mevcuttur. Çuvaşçada farklı biçimbirimlerle karşılanan bu yapılar, Türkçede +CA şekli ile sağlanmaktadır. Çuvaşçada ayrılma eki, Moğolcada olduğu gibi +çe ekiyle yapılmaktadır. Bu ek, “çokluk ekinden sonra -çen “tuy-sem: düğünler> tuy-sen-çen” düğünlerden” (Yılmaz,2002:14) şeklindedir. Ayrıca ekin “3.teklik kişi iyelik ekinden sonra zamir n’si ile birleşerek -n+çen” (Yılmaz, 2002:14) şeklinde kullanılmaktadır. Görüldüğü üzere, Çuvaşça ayrılma eki çokluk ve 3.teklik iyelik ekinden sonra +çe(n) şekline gelişerek Moğolca ile benzerlik göstermektedir.

Eski Türkçede “*ne+çe: ne kadar” şeklindeki soru zamiri Çuvaşçada “min+şe ya da min+le” şeklindedir. Emine Yılmaz, min zamirinin kökeni hakkında tartışmaların olduğunu, Räsänän’in Fince mi-ke, Benzing Türkçe soru eki mi ve Levitskaya ise Fin-Ugor tipi bir biçimin olduğunu (Yılmaz, 2002:14) belirtmektedir.

Yılmaz, *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji Bir Deneme* adlı eserinde “Ek Halinde Son Takılar” başlığı ile Çuvaşçada “-e kadar” şeklindeki -çen yapısından bahsederek “unçen: o zamana kadar” (Yılmaz, 2002:71) ifadesiyle Çuvaşçada böyle bir durumun olduğunu bahsetmiştir. Çuvaşçada “-e kadar/kadar” şeklinde temsil edilen bu yapı, Eski Türkçede “elig+çe er tut-du-muz” örneğinde görülmektedir.

Yılmaz, Genel Türkçe -Cık küçültme ekinin varyantı olarak Çuvaşçada -şi/-şî eklerinin aynı işlevde olduklarını (Yılmaz,2002:123) belirtmektedir. Pıçık-şî "küçükük", çiper-şes "güzelcik", atte-şî-m"babacığım" (Yılmaz, 2002:123) görüldüğü üzere, bu örnekler, Türkiye Türkçesinde +Cık şeklinde temsil edilen küçültme eki ile aynı işlevde kullanılmaktadır.

Ayrıca, Çuvaşçada, Yakutça +lı "saxalı:Sahaca; nuuçça+lı: Rusça" örnekleri ile karşılayabileceğimiz Türkiye Türkçesindeki +CA eki gibi kavim ve millet adlarından dil ismi yapan +la eki de mevcuttur. Bu ek, Çuvaşçaya özgü bir ektir. Çünkü Çuvaşçada Genel Türkçede e olan biçimler, a'lı biçimlere dönmektedir. Bu ek, r/l=z/ş ses denklighinden hareketle, Genel Türkçe *şe şeklindedir. Ancak, Genel Türkçe içerisinde dil isimleri yapan +CA ekiyle aynı işlevde kullanılarak bu işlevin +la şekliyle benzerlik sağlanması dikkat çekicidir.

Kaşgarlı Mahmud'un "Argular" olarak nitelendirdiği, bugün İran'da konuşulan Eski Türkçeden daha arkaik özellikler gösteren Ana Altayca söz başı p-sesinin h- olarak sürdürüldüğü Halaççada Türkçede genellikle +CA şeklinde gösterilen eşitlik eki, Çuvaşça ve Moğolcada olduğu gibi farklılıklar göstermektedir. Halaç Türkçesinde +çe eki, bulunma işleviyle kullanılmaktadır.

"Bəyin Xələc Türkləri, İran turpağışa Tehran Şəhriyn künbataruça yanu Qom, Aştıyan, Fərəhan... hottuz beş min nüfusta artuq, atmuş balıqça yaşıyorlar ve Xələc Ləhçəsiçə Türkü danuşıyorlar." (Çev. Tezcan, 2010:219)

Turpağışa< toprak+ı+ça>TT. toprak+ı+n+da

1. Metatez olayı ile, toprak>tofrak

2. Çağataycada görülen ve Özbekçede sürdürülen zamir n'sinin yitimi, Halaç Türkçesinde de görülmektedir.

3. Türkiye Türkçesinde ve genel olarak Türk dillerinde +dA olarak temsil edilen bulunma ekinin Halaç Türkçesinde +çA şeklinde olması.

Künbataruça>kün bat-ar+u+ça: gün batısında(yön ismi)

1. Gün batısında>gün battığında

2. Kün bat-ar+u+ça>TT. Gün bat-tık+ı+n+da

3. Hal.çA= TT. +Da

Balıkça<balık"şehir" + ça"bulunma" : şehirde

1. ET.balık"şehir" = kend"şehir>TT.şehir: Eski Türkçede "kent" anlamına gelen sözcük "balık" sözcüğüdür. Eski Türkçeden daha eski ses, şekil ve sözvarlığı özelliklerine sahip olan Halaççada bu sözcüğün hala kullanılıyor olması bu dilin arkaikliği noktasında güçlü delillerden biridir. Hal.çA= TT. +DA denklighinin izi düzenli olarak sürülebilir. Halaççanın Eski Türkçeye olan bağınyı yansıtmaları bakımından tarihi bir metin olan Kutadgu Bilig'de de bu durumu tanımlayabiliriz. Ses, şekil ve sözvarlığı açısından Eski Türkçeye yakınlığı ile bilinen Karahanlı Türkçesinde Hal.çA= +DA denklighini görebiliriz. han tilinge ve türk lugatinçe örneklerinde Halaçça ve Eski Türkçe- Orta Türkçe arasındaki denklik bu diller arasında bir düzenliliğin olduğunu göstermektedir. Yani, Çuvaşça, Halaçça, Moğolca gibi dillerde +CA ekinin sadece isim durum ekleri içerisinde eşitlik görevinde olmayışı, ekin sahip olduğu işlev çeşitliliğini ve bu çeşitliliğin arkaik olarak nitelendirilen Eski Türk dillerinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

"Türkistan illerinde buğra han tilinge türk lugatinçe bu kitabın yahşırak hergiz kim erse tasnif kılmadı." (Arat, 1947: 6)

"bu buğra han vakıtı içre anı/ yine han tilinge bu aymış muni" (Arat, 1947:9)

Halaççada Bulunma ve Eşitlik Ekleri

Bulunma Eki (+çA)

Hal.çA=GT.DA

Gerhard Doerfer, *Grammatik des Chaladsch* adlı eserinde Halaçça bulunma eki çA hakkında bilgiler vererek örnekler sunmaktadır.

Örnekler

1. belçe boğazça subda yorıp

2. yolca yoldaş olub gittiler.

3. Şah İsmail zamanıça bi vaziri varirti.

4. Haydi: varum ta:gça taqı yatum. (Doerfer, 1988:89)

Verilen örneklere bakıldığında Genel Türkçe +dA bulunma ekinin Halaç Türkçesinde +çA şeklinde temsil edildiği görülmektedir.

Gerhard Doerfer, *Grammatik des Chaladsch* adlı eserinde eşitlik "equativ" kategorisinde kullanılan -vâra ekinde bahsetmektedir.

Örnekler:

a. saninki ta ma'ninki'vara olur: Seninki de benimki gibi olur.

b. Bo kişi qaseng hayvâra'ri : Bu kişi ay gibidir. (Doerfer, 1988:94)

Halaçça vâra eki, Farsça -vari ekinden alınmıştır. Türkçenin arkaik dönemlerinden biri olan Halaç Türkçesinde eşitlik ekinin bu şekilde olması, yaşanan coğrafya üzerinde karşılıklı etkileşimlerin olduğunu gösteren dil ilişkilerine işaret etmektedir. Farsça "benzerlik, gibi ve kadar" anlamı veren -vari ekinin Halaççada vâra şeklinde olması, bu ekin ödünçlenme yoluyla dile kazandırıldığını gösterir. Halaçça ile Farsça arasındaki ilişki simetrik değildir, iki dil arasında asimetric bir dil ilişkisi söz konusudur. Etkileşim Farsçadan Halaççayaadır.

Çuvaşçadan sonra Türk dillerinden izole edilmiş bir şekilde varlığını sürdüren dillerden biri de Sahaca (Yakut Türkçesi) dir. Yakut Türkçesinde, +CA eki dil isimleri yapan, küçültme ve sevgi şeklinde işlevlere sahip olan bir ek görevindedir.

1.Dil isimleri yapar.

Örnek: (Kirişçioğlu, 1999:146)

a.Bütün **saxalı** dağanı, **nuuççalı** dağanı uruok bar.

2.Yakutçada sevgi ve küçültme anlamında +CIK eki kullanılmaktadır.

Örnekler: (Kirişçioğlu, 1999:47)

a.albın+çık"şeytan gibi"

b.doğoc+çuk"arkadaş gibi"

2.a.Küçültme

+çaan/çeen/+çoon/+çöön: İşlek olmayan küçültme ve okşama ekidir. (Kirişçioğlu, 1999:50)

Örnekler:

Uol+çaan"çocuk, yumurcak"

Kıra+çaan"küçücük" (Kirişçioğlu, 1999:50)

3.Eşitlik görevinde Yakutçada eşitlik eki +CA görevinde, gibilik ve benzerlik ifade eden, zarf fonksiyonunda isimler yapan +II, +tI, +nI, +dI ekleri vardır.

3.a.Gibilik

Örnekler: (Kirişçioğlu, 1999:47)

a.abahı"deli" +lı" delicesine"

b.kııs"kız" +tı "kız gibi"

+tInI: içiges"sıcak" +tini " sıcakca"

Küöx"yeşil" +tünü" yeşilce" (Kirişçioğlu, 1999:48)

3.b.Yaklaşıklık

+çalıta/+çeliite/+çata/+çete: ..."kadar" anlamında sayılarda "yaklaşık" anlamı verir. +CA ekinden türetilen bu biçimin sayılara gelip "yaklaşık ve kadar" anlamı vermesi, Eski Türkçede "elig+çe er tut-tu miz: Elli kadar adam tuttuk"(Tekin, 1998:90) örneğinde görülmektedir.

Süüs"yüz" +çelite"yüz kadar"

Uon"on" +çata"on kadar" (Kirişçioğlu, 1999:48)

+(ç)ça: Hasan Hayırsever, *Dolgançada Addan Ad Yapımı* adlı çalışmasında "kadar, yaklaşık" anlamını veren bu ek hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

"Bu ek, +(ç)ça(<n+ça) zamirlere ve sayı sıfatlarına eklenmektedir. Oluşturduğu isimlere yaklaşıklık anlamı kazandırmaktadır. Rusça tıyaça "bin" sözcüğünün de yanlışlıkla bu ek ile alakalandırılarak Dolgançada "tıhiçça"ya dönüşmüş olması ihtimal dahilindedir. Çok işlek bir ek değildir, tek bir örneğine uon+ça"on kadar" biçimi söz konusudur." (Hayırsever, 2016:15)

Ekin gelişimi ve işlevleri noktasında değerlendirmeler yapan Hayırsever'in bahsetmiş olduğu "zamirlere ve sayı sıfatları"na gelme durumu, Türk dillerinde özellikle Orhon Türkçesi döneminde "elig+çe: elli kadar" ve zamirlerde "ne+çe" örneklerinde görülmektedir. Ekin sahip olduğu "yaklaşıklık" anlamı, Uygur Türkçesinde yerini "teg", Türkiye Türkçesinde ise "kadar" sözcüğüne bırakmıştır.

Moğolcada var olan +CA şekli ayrılma durumunun Çuvaşça ve Halaçça gibi arkaik Türk dillerinde tanıklanması +CA ekinin çekim ya da yapım ekinden ziyade durum ekleri kategorisinde temel işlevinin tam olarak ne olduğu şeklinde bir problem doğurmaktadır. İlk bakışta bu dillerde +CA şeklindeki durum ekinin "bulunma ve ayrılma" işlevinde olması, morfolojik ve fonolojik rekonstrüksiyon açısından dillerin sahip olduğu ses tarihi içindeki değişmelerle açıklanabilir. Burada eş sesli olarak görülen +CA ekinin Halaçça, Çuvaşça ve Moğolca gibi dillerde farklı seslik gelişmelerle düzenlilik göstermesi gerekirdi. En azından Çuvaşça için var olan ç#ç denkleğinin ç>ş şeklinde olması , Çuvaşçada var olan ekin eşitlik kategorisinde ya da yapım eki olarak +*şa şeklindeki bir biçimi tasarlamamızı gerektirirdi. Ancak Çuvaşçada bu kategoride sadece +Çik küçültme ekinin +şı şeklinde olması, var olan bulunma durumunun diğer +CA ekiyle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Çuvaşça temelli bu değerlendirme Türk dilinde +CA kategorisi için;

1.Eş sesli olarak hem bulunma-ayrılma ve yönelme işlevinde +CA hem de eşitlik kategorisinde +CA ekinin olduğunu ;

2. Ön Türkçedeki kullanımın “Bulunma-Yönelme-Ayrılma” şeklinden eşitlik seviyesine indirgenip durum eki işlevlerinin sıfırlanarak yeni bir ek gibi türetimlerde rol oynamasını;

3. Tesadüfi Benzerlik ya da Ödünçleme

4. Durum Eki +CA'nın Yapım Eki Olduğuna Dair Tespitler

1. Durum ekleri, isimler üzerine gelerek yapısal türetmelerden ziyade isimler arasında ilişkiler kurmasıyla bilinen eklerdir. Bu nedenle, durum ekleri isim kategorisi içerisinde yer alan her sözcüğe gelmektedir.

+CA ekinin yapım eki olduğuna dair delillerden en dikkat çekici olanı her ismin üzerine gelmemesidir.

Örn: çılgın+CA hareketler: Durum eki olarak sıfat görevinde

Örn: uzayca, suca, kupaca, masaca

Bu ek, durum eki olarak cansız varlıklara gelememektedir. Eklendiği sözcükte anlamsal bir tutarsızlık gösteren bu ek, ayrıca “bence, onca, güzelce, sakince” gibi örneklerle gelmesi bakımından sözcük türü açısından sıfat ve zarf türetmesi bakımından kalıplaşma yoluyla durum ekinden ziyade yapım eki olarak işletilmektedir.

2. Dil adlarında, çekim eklerinin vurguyu kendinden önceki heceye atmasına benzer bir biçimde [-cA]'den önceye atılmasıdır.

TÜRK-çe

İTALYAN-ca

HALAÇ-ça

Tarihi metinlerde eklendiği ismi “miktar, gibilik ve karşılaştırma” bakımından çeşitli anlam ve işlev özelliklerine sahip olan bu ek, sıfat-fiiller üzerine gelerek dilin gramer yapısı içerisinde türetimde rol oynayacak çeşitlilik ortaya koymaktadır. Sıfat-fiiller şeklinde adlandırılan ve fiili isimleştirme görevine sahip olan bu yapıların +CA şeklinde durum ekli bir kullanım içerisinde kalıplaşarak aynı kategori içerisinde var olan işlevi sürdürme ya da yeni bir işlev kazanma durumu tarihi metinlerde de görülmektedir.

-tAçI+çA: Sadece Köktürkçede görülen bir sıfat-fiil ekidir.

“olurtukuma öl-teçi+çe sakın-ığma”: Ölecekmiş gibi düşünen (Sev, 2007:536)

Orhun Türkçesinde gelecek zaman eki olarak -DaçI şeklindeki kullanımların yanı sıra -çI şeklinde bir gelecek zaman eki de söz konusudur. Burada gelecek zaman ekinden ziyade sıfat-fiil eki olarak da kullanılan ekin üzerine +CA ekinin gelmesi, var olan zaman anlamının sürdürülmesi koşuluyla yeni bir işlev olarak görülmektedir.

-Ar+çA /-Ur+çA: Geniş zaman sıfat-fiil eki olan -Ar/-Ur biçimlerinin üzerine eklenen ek, “-an gibi” şeklinde bir kullanımla gramer içerisinde yeni bir eke işaret etmektedir.

“öngreki er **yug-ur+çA** ıdıp” (Sev, 2007:536)

“**tavran-ur+çA** ol tsuy irinçü ağır ayıg kılınçların...” (Sev, 2007:536)

“**bol-ur+çA** on tigirmen suğa mecra” (Sev, 2007:536)

-gUIUK+çA: Talat Tekin'in *Orhon Türkçesi Gramerindeki* “eylem adları adların tüm özelliklerine sahiptir. Öte yandan, onlar, adları üstünde, eylem biçimleridir; başka bir deyişle, onlar ya eylem sürecini ya da eylemi yapanı ifade eder. Eylem adlarının çoğu niteleyici(sıfat-eylem) olarak da kullanılır ve bazen de yüklem yapar.” (Tekin, 2003:165) açıklaması, eylem adları olarak bilinen isim-fiil ya sıfat-fiillerin eklendiği sözcüğü adlaştırdığı ve doğal olarak üzerine gelen ekin de ad çekiminde olduğu gibi çekime girdiğini göstermektedir.

“alku adın **tarkar-guluk+çA** nizvanıların” (Sev, 2007:536)

-mİş+çA: “Seni var-muş+çA+sı+n+a seviyorum” şeklinde Türkiye Türkçesinde örneklendirebileceğimiz bu ek, kalıplaşmış bir nitelik kazanarak “gibilik” anlamını devam ettirerek kalıplaşmış ifadeler olarak kullanımını sürdürmektedir.

“inçip monta monçulayı dört üdlerte **ay-miş+çA**...” (Sev, 2007:536)

“küçi **yet-miş+i+n+çA** katıglansun öz” : “Gücü yetenler gibi katlansın, dayansın” (Sev, 2007:536)

-dUk+çA: “uluğ bol-**duk-u-n-çA** tüzünmek bolup” (Sev, 2007:537) örneği, aynı bağlam içerisinde zarf-fiil görevinde kullanım kazanmaktadır.

“tağıt-**duk+çA** gül üstine heva zülf-i perişanun” (Sev, 2007:537)

“teg-**dük+çA** ol kitabge meşgul boldı.” (Sev, 2007:537)

-gun/-kun+çA: Sıfat-fiil eki ve +CA ekinin birleşiminden oluşan bu yapı, zarf-fiil işleviyle eylemde var olan anlamı ve geçişi ifade etmektedir.

“...tasbih u tehliil etsen köz yumup aş-**gun+çA**” (Sev, 2007:538)

“...otur-**gun+çA** kattı yadan çıkan otursa yahşırak turur.” (Sev, 2007:538)

“...ram bol-**gun+çA** yip irdi ol sayag, kanı sabr itkünçe derdim çaresin” (Sev, 2007:538)

-gIn+çA/-kIn+çA: Standart Türkiye Türkçesinde “-IncA” ekinin eski bir biçimi olarak tarihi metinlerde tanımladığımız bu ek, zarf-fiil kategorisindedir.

“yokla **teg-in+çe** işlerke inanma-gın+ça” (Sev, 2007:539)

“yağız yir bakır **bolma-gın+ça** kızıl” (Sev, 2007:539)

“men **bar-gın+ça** ol küweçke...” (Sev, 2007:539)

“eyer birle minip atkaeyerde mustakirr **bol-gın+ça**” (Sev, 2007:539)

-gu+ça: Standart Türkiye Türkçesinde “-IncA” ekinin eski bir biçimi olarak tarihi metinlerde tanımladığımız bu ek, zarf-fiil kategorisindedir.

“karın tod-**gu+ça** kamuğ yim içim” (Sev, 2007:540)

“olarğa but bol-**gu+çe** kamuğ butlarqa tapınur erdiler.” (Sev, 2007:540)

“sen katre-i sütüdin al-**gu+ça** kam” (Sev, 2007:540)

-mAz+CA /+sIz+CA: Standart Türkiye Türkçesinde “Utanmazca konuştu ya da izinsizce içeri girdiler” şeklinde kullanıma sahip olan bu ekler, zarf görevinde kullanılmaktadır.

“destur+**suz+ca** Bayındır Hanın yağısın basan” (Sev, 2007:540)

5. Tarihi Türk Lehçelerinde +CA Eki

1.Tarihi Metinlerde Ekin Kullanım Biçimleri

1.1.Orhon Türkçesi

a.Ünlü ile biten kelimelerden sonra

“olurupan Türk bodunuğ **yiçe** itdi, yiçe igitti. “

“Tengride **tirigdekiçe....**” : Hayattaki gibi (Sev, 2007:505)

b.3.teklik şahıs iyelikten sonra zamir n’si alarak +ÇA

“...eçüm apam **törüsünçe**(töresine göre) (Sev, 2007:505)

c.ne soru zamirinden sonra diğer lehçelerden farklı olarak zamir n’si alır.

“... dört bulundaki bodunuğ neñçe etmiş, neñçe yaratmış” (Sev, 2007:505)

d.Ünsüz ile biten kelimelerden sonra

“...**ot+ça bor+ça** (ateş ve fırtına gibi)” (Sev, 2007:510)

“süngüküg **tağça** yatdı.” (Sev, 2007:510)

e.Ötümsüz ünsüzlerden sonra

“ikinti kün **örtçe** (ateş gibi) kızıp kelti.” (Sev, 2007:511)

“.....**ot+ça bor+ça** .....kelti.” (Sev, 2007:511)

1.2.Eski Uygur Türkçesi

a.Kök ve tabanlarda ve bazı zamirlerde +ça

“**azu-ça** yime alku nomlarda...” (Sev, 2007:506)

“üç itigsizlerde ne için **aşnuca**(önce) sözlep” (Sev, 2007:506)

b.3.teklik şahıs iyelik ekinde sonra zamir n’si alarak +ÇA

“...munu atamış ol **teğsütinçe** tip...” (Sev, 2007:506)

“...yıkınça **yaraginça** bışrunmak...” (Sev, 2007:506)

c.Teklik işaret zamirlerinden sonra zamir n’sini alarak +ça

“bu **munça** korkınçığ adaka kirip...” (Sev, 2007:506)

“sizler negülük **ança** ked korkar” (Sev, 2007:506)

d.Ünsüz ile biten kelimelerden sonra

“...özte toğmuş **oğulça kızça**(oğul ve kız gibi)” (Sev, 2007:510)

“...neteg kılmış işlerin iyin **kezigçe** tüzü tüketi ötündi.” (Sev, 2007:510)

e.Ötümsüz ünsüzlerden sonra

“...sıktadı **balıkça** ağnayu...” (Sev, 2007:511)

“**kulaçça** (kulaç kadar) erip teg yegirmiş pravış-ı erür.” (Sev, 2007:511)

1.3.Karahanlı Türkçesi

a.Kök ve tabanlarda ve bazı zamirlerde +ça

“**törüçe** ayu birdi tegme işig” (Sev, 2007:507)

b.3.teklik şahıs iyelik ekinde sonra zamir n’sini alarak +ÇA

“idisi **tilekinçe** barmaz turur.” (Sev, 2007:507)

“tusulur **teninçe** açını kerek” (Sev, 2007:507)

“...han **tilinçe**”

c .Teklik 3.ışaret zamirinden sonra zamir n’si alarak +ça

“nelük alka **munça** suk ol bu özün” (Sev, 2007:507)

d.Ünsüz ile biten kelimelerden sonra

“yiti kat felekni yatur **yamça** tut” (Sev, 2007:510)

“senin rüzgarın bu **könülçe** kının” (Sev, 2007:510)

e.Ötümsüz ünsüzlerden sonra

"ukuşsuz kişi bir **avuçça** tetig" (Sev, 2007:513)

1.4.Harezmi Türkçesi

a.Kök ve tabanlarda ve bazı zamirlerde +çA

"...olarğa but **bolguça** kamug butlarga tapınur erdiler." (Sev, 2007:508)

b.3.teklik ve çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra, zamir n'sini alarak bazen de zamir n'siz +ça

"...öz boyının **ağırınça** kümüş" (Sev, 2007:508)

"...atı arap **tilinçe** ahyel erdi, Türk tilinçe kök karga, ol uçan erdi." (Sev, 2007:508)

"ol **şeraitiçe** menin oğrım turur." (Sev, 2007:508)

Ekin *n+çe ve *+çe şeklindeki biçimleri kullanımı kırılma noktaları olarak görülebilecek durumlardan biridir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde ekin tonlu ve tonsuz biçimlere göre türevlere ayrılmış olmasının yanı sıra Çağatayca'ya özgü olan zamir n'sinin yitimi bu dönem Türkçesinde bu ek üzerinde de görülmektedir.

c.teklik işaret zamirlerinden sonra zamir n'sinin alarak +ça

"takı **munça** halayık İslamka kirgenni körsün." (Sev, 2007:508)

d.Ünsüz ile biten kelimelerden sonra

"...**barmakça**": parmak kadar. (Sev, 2007:510)

"bir küçük **yüzükçe**(yüzük kadar) açgıl" (Sev, 2007:508)

"tirig **erkence** tükkelge kahir erdi gunneti." (Sev, 2007:508)

Ekin n ünsüzü ile bittiği bu örnekte, ötümsüz biçimler yerine ötümlü eklerin geldiği de görülmektedir.

e.Ötümsüz ünsüzlerden sonra: Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi, Tonlu ve Tonsuz ayrımı söz konusudur.

Tonsuz: "...**yüzükçe** açgıl", "...**itçe** sanım yok" (Sev, 2007:514)

Tonlu: "...**suwça** bolgay", "...**muradca** bolmağanlar" (Sev, 2007:514)

1.5.Kıpçak Türkçesi

a.Kök ve tabanlarda ve bazı zamirlerde +ça

"küreş **ança** beyüklüğü birlen bir ayaça(avuç ayası kadar) bulut körünmes ister." (Sev, 2007:508)

"kıl tahammül **nice** cefa kılsa" (Sev, 2007:508)

b.3.teklik ve çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra zamir n'sini alarak +ÇA

"...her biri akli **kadarınça**..." (Sev, 2007:509)

"...ana arab **tilinçe** akal terler." (Sev, 2007:509)

c.Teklik işaret zamirlerinden sonra zamir n'sini alarak +ça

"**munça** türlüğ 'ilm ve sana'at..." (Sev, 2007:509)

"takı munun birle **ança** 'amalk kılğıl" (Sev, 2007:509)

d.Ünsüz ile biten kelimelerden sonra

"ya **kızılça** (kızıl gibi) başlı çıplak ölse..." (Sev, 2007:511)

"...sakalın **uzunça** takı sakal aralamak" (Sev, 2007:511)

1.6.Çağatay Türkçesi

a.Kök ve tabanlarda ve bazı zamirlerde +çA

"dime havz aytkıl **deryaçe** anı" (Sev, 2007:509)

"**niçe** min yıl zühd ü ta'at eyleben" (Sev, 2007:509)

b.3.teklik şahıs iyelik ekinden sonra zamir n'siz +çA

"yüridi **keyniçe** tartıp yasalm" (Sev, 2007:509)

c.Teklik işaret zamirlerinden sonra zamir n alarak +ça

"**munça** sözge bu le'im-i hod-pesend" (Sev, 2007:509)

d.Ünsüz ile biten kelimelerden sonra

"**geççe** lafzını belağat sağınıp" (Sev, 2007:511)

"**eğerçe** bende bu emr-i müşkilge" (Sev, 2007:511)

e.Ötümsüz Ünsüzlerden Sonra: Tonlu ve Tonsuz Biçimler

Tonlu: "kıldı yüz **meclisçe**", "Felekçe navekiğa ol nişani" (Sev, 2007:515)

Tonsuz: "tırnağ **tırnağça** yerler aydı", "Kisilmey bir nohudça" (Sev, 2007:515)

1.7.Eski Anadolu Türkçesi (Oğuz Türkçesi)

a.Kök ve tabanlarda +ça, diğer lehçelerden farklı olarak +CA

"...ağ **tozluca** katı yayını eline aldı." (Sev, 2007:507)

"Ki sığmaz **zerrece** anda hayal-i ruh-insani" (Sev, 2007:507)

b.3.teklik ve çokluk şahıs iyelik ekinden sonra zamir n'sini alarak +çA/+cA

"hatırı hoşlığında **resmince**(resmine göre)" (Sev, 2007:507)

“yine çün **hakınca** nazar eyledi.” (Sev, 2007:507)

Ek için kırılma noktalarından en önemlisi, Orhon, Uygur ve Karahanlı dönemlerinde görülen +ça’lı biçimin bu dönemden itibaren artık ötümlü ve ötümsüz +çA ve +cA şeklinde türevlerin olmasıdır. Oğuz Türkçesi açısından bu duruma gelmeden önce, bir geçiş ve etnisite dili olan karışık biçimlerin sıkça bulunduğu Harezmi Türkçesinde ötümlü ve ötümsüzlerin bulunduğu da görülmektedir.

c.Ünsüz ile biten kelimelerden sonra +çA, +cA

“uşbu düzgün düzdiler **yolca** gidü.” (Sev, 2007:510)

“şaru yılan sokmadın **ağça** tenüm kalkup şişer.” (Sev, 2007:510)

d.Ötümsüz ünsüzlerden sonra “Tonlu+Tonsuz” ayrımı yapılmaktadır.

“ilk neden bel bağladun mu **kuşça**(kuş kadar)” (Sev, 2007:514)

“ne **dilce** oluriyse ma’nidür asl” (Sev, 2007:514)

2.Çağdaş Türk Lehçelerinde +CA Eki

2.1.Türkmençe:İşlevsel olarak +CA eki, sistematik bir şekilde korunmuştur.

a.Kişi adlarıyla birleşirler.

Men+çe “bence, bana göre”

Sencağaz “sencağız” (Çev.Ölmez, 2003:70)

b.Belirsizlik, yaklaşıklık bildiren sayılar yapar.

Münlörçö istudent “binlerce öğrenci” (Çev.Ölmez, 2003:70)

c.Türemiş belirteçler yapar.

Ruşça “Ruşça”

Oğrıncı “gizlice” <*ET.oğrı “hırsız”

Mence “bana göre” (Çev.Ölmez, 2003:86)

d.İyelik ekinden sonra gelerek şart yapar.

Ene dilimizin may sölük sostovunu çunğnur **övröndüğümüzçö**, biz şeyle yetmezciliklerden xalas voloruz. (Eğer biz ana dilimizin zengin kaynaklarının derinlemesine öğrenirsek, hiçbir zaman sıkıntı çekmeyiz.” (Çev.Ölmez, 2003:120)

2.2.Nogayca

Ayten Atay, “Nogay Türkçesinde Hâl Eklerinin Zarf Yapma İşlevi Üzerine” adlı çalışmasında isim çekim eklerinin durum eki kategorisinden sıyrılarak yapım eki olarak kalıplaşmış biçimler oluşturduklarını belirtir. Atay, bu kalıplaşma olayının temelinde, hal eklerinin sahip oldukları görevin zayıflayarak eklendiği kelime ile kaynaşması (Atay, 2001:70) durumunu göstermektedir.

Nogay Türkçesinde bu durumu tanımlayan bu çalışmada, *gibi* edatı yerine +şA ekinin “gibilik” şeklinde bir anlamının olması söz konusudur.

6. Ekin Türkiye Türkçesinde Kullanımı

6.1.Çekim Eki Görevinde Kullanımı

1. Her hafta sonu **aillece(k)** pikniğe gideriz.

Grupça çıktığımız gezide ülkemizin çeşitli güzelliklerine şahit olduk.

+CA ekinin “birliktelik” ifade ederek durum eki kategorisinde kullanıma sahip olduğu görülmektedir.

2. Kavgalar **erkekçe**, sevdalar **insanca** olmalı.

Kavgalar, **erkekçe** olmalı. (Kavgalar, nasıl olmalı-erkekçe: Zarf)

Sevdalar, **insanca** olmalı. (Sevdalar, nasıl olmalı-insanca: Zarf)

+CA eki, fiilden önce gelerek fiilin hareketini, oluşunu ve nasıl gerçekleştiğini belirterek zarf görevinde kullanılmıştır.

3. **Uzunca bir yoldan** sonra eve varmanın verdiği keyifle koltuğa atmıştım kendimi.

uzun+ca bir yol: İsme sorulan “nasıl yol” sorusuyla yolun “uzun” şeklinde miktar ve derece ifade etmesi, +CA ekinin eşitlik kategorisinde “miktar ve derece”de var olan işlevine işaret etmektedir.

4. **Nice yıldır** dünyada iyi olan kötü olana kaybetmekte.

ni+ce yıl “çok”: Miktar bakımından fazlalık anlamında kullanılan bu ek, durum eki kategorisinde çekim görevinde kullanılmaktadır.

5. **Bence** her şey güzel olacak.

ben+ce ifadesi, “görelilik” anlamlarında “bana göre” şeklinde bir anlama sahiptir. Görelilik anlamı, eşitlik kategorisinde içerisinde çekim eki görevindedir.

6.2.Yapım Eki Görevinde Kullanımı

1. **İngilizce** bugün uluslararası iletişim noktasında önemli dillerden biridir.

İngiliz+ce: Millet ve kavim isimlerinden dil ismi yapan +CA ekinin birleşiminden oluşan bu ifadede, ekin çekim ekinden ziyade yapım eki olarak türetimlerde bulunduğu görülmektedir.

2. Alımlarda **dilekçesizlerin** başvuruları iptal edilecektir.

dile-k+çe+siz+ler: Dile- fiil kökünden -k isimden isim yapan ekle oluşmuş bu ifadede, hal ekleri kategorisinden “eşitlik, yoksunluk eki ve çokluk “şeklinde üç farklı durum ekinin bir arada olduğu görülmektedir. +CA eki burada “dilekçe” şeklinde tıpkı “kitapçık” örneğinde var olan “küçültme” anlamından var olan genel bir yazı türüne ait sözcük üretmesi bakımından yapım kategorisindedir.

3.Gözlüğümü **çekmeceye** koymuştum.

çek-me+ce: İsim-fiil kategorisindeki -mA ekiyle +CA ekinin birleşiminden oluşan bu ek, “köşe kap-maca, boğ-maca, çek-mece” gibi, fiiller üzerine gelerek fiilden isim yapan bir ek şeklinde kullanıma sahip olarak olması +CA ekinin kalıplaşarak türetim görevinde kullanıldığını gösterir.

4.Takım , bu sene **Kızılcahamam**’da kamp yapacak.

kızıl hamam (İsme sorulan “nasıl” sorusu ile, hamam sözcüğünü niteleyen ifade bulunmuş olur.

Kızıl+CA hamam ifadesiyle, +CA ekinin yer adı olarak kullanıma girdiği görülmektedir.

5.Herkesin **ayrıcılıklarının** yalnızca menfaatler üzerinde olduğu bir dünyadayız.

ayrı+ca+lık+lar+ı+nın: *adır->ayır- fiilinden türetilen *ayrı sözcüğü üzerine, “ayrıcılıklarının” ifadesinde görüldüğü gibi, birden fazla çekim ekinin geldiği görülmektedir. (ayrı sözcüğü üzerine gelen +CA ekinin “ayrıca” şeklinde bağlaç olarak kullanımını da söz konusudur.) Burada artık +CA ekinin bir çekim ekinden ziyade yapım eki olarak kullanıma sahip olduğu görülmektedir.

6.**Sadece** sevenler kalırmış, terk edenler terk ettikleri ile kalırmış.

sade+ce: sade sözcüğü üzerine gelen +CA eki, “sadece” şeklinde bağlaç görevinde kullanılmaktadır. Burada ekin eşitlik işlevinden ziyade kalıplaşma sonucu kazanılan türetim görevi söz konusudur.

7.**Olanca** gücüyle kapıyı yerine koydu.

ol-an+ca: Ol- fiili üzerine gelen -an sıfat-fiil ekiyle kullanılan bu ifade, +CA ekini alarak zarf-fiil görevinde -InCA şeklinde bir ekin gramer içerisinde oluşumuna neden olmuştur. Bilindiği gibi, isim ve sıfat-fiilleri üzerine gelen durum ekleri, zarf-fiil oluşturmaktadır.

8.Buraya kimliksiz gelmesi **sakıncalı** bir durumdur.

sakın-ca+lı birleşiminden oluşan bu ifade, sıfat görevinde kullanılmaktadır. Sakın-fiili üzerine gelen -CA eki burada fiilden isim yapan ek kategorisinde, “düşün-ce, eğlen-ce” şeklinde örneklere sahiptir.

9.Bu köydeki aşklar hakkında yüzlerce **söylence** var.

söylen- fiili üzerine gelen bu ek, fiilden isim kategorisinde yapım eki olarak “masal, efsane” şeklinde anlamlara sahiptir.

10.Yaptığı şey **düşüncesizlikten** başka bir şey değildir.

düşün-ce+siz+lik+ten şeklindeki ifadede düşün- fiili üzerine gelen -CA eki yapım eki olarak “düşünce” şeklinde bir yapı ortaya koymuştur. Görüldüğü üzere, -CA eki üzerine, birden fazla yapım ekinin gelmesi, ekin yapım eki olarak kullanıldığını gösterir.

11.Mutluluk, **göreceli** bir kavramdır.

göreceli ifadesi ise, *kör-e+ce+li, kör-fiili üzerine gelen -e eki, fiili zamanla edatlaştırmıştır. Edat üzerine gelen +CA ve +ll eki türetim görevinde kullanılarak yapım kategorisindedir.

7.Farsça Küçültme Eki +çe

Türkçede biri +CA diğeri de Farsça +çe olmak üzere, birbiriyle benzer işlevde olan iki ek söz konusudur. Her iki ekin de küçültme görevinde kullanıldığı görülmektedir. Zaman zaman Türkçe olarak kabul edilen “*bağ+çe” gibi vb. sözcüklerdeki +çe eki, Türkçede var olan ek gibi görülerek karıştırılmıştır. Her iki ek arasındaki en belirgin ayrım, Farsça +çe ekinin ünlü uyumuna girmemesi ve yabancı sözcükler üzerine gelmesidir. Türkçe +CA ise, genellikle ünlü ve ünsüz uyumlarına girmekte ve Türkçenin ses özellikleri noktasında düzenlilik göstermektedir.

Fa.+çe: *divan+çe, lugat+çe, bağ+çe.*

8. Sonuç

1.Çekim ekleri ve yapım eklerinin tanımı, aralarındaki ayrımlar ve ne tür özellikler içerisinde olduklarının ele alındığı bu çalışmada, her iki kategorinin kendi içerisinde sahip olduğu özelliklerden hareketle, +CA ekinin çift yönlü bir işlevde kullanıldığı görülmektedir. Bir yandan “bence, alaca, sertçe” gibi örneklerde çekim kategorisinde, diğer yandan “delicesine, olanca, bakınca, destursuzca” gibi örneklerde ise yapım eki görevinde kullanılan bu ek, ele aldığımız görüşler ve değerlendirmelerden hareketle “ara grup” olarak isimlendirilen kategori içerisinde “çekim>çekim; çekim>yapım” şeklinde çift yönlü bir gelişime sahiptir. *Gelişim istisnasız bir şekilde çekimden yapıma doğrudur. Türk dillerinin karakteristik morfolojik kurallarına uygun olarak yapım ekinden çekim ekine gelişme gibi bir durum söz konusu değildir.*

2.Değerlendirmelerimizde, Çuvaşça, Halaçça, Moğolca ve Yakutça gibi Ana Türkçe ya da İlk Türkçeden ayrılmış bu arkaik Türk dillerinde +CA ekinin “bulunma, ayrılma ve yönelme” şeklinde işlevlere sahip olduğu görülmüştür.

Arkaik ve izole olan Türk dilleri olarak adlandırdığımız bu dillerde +CA ekinin “bulunma, yönelme ve ayrılma” işleviyle kullanılması; Altay Dilleri Kuramına göre, bu aileyi oluşturan Türkçede eşitlik ekinin

temel olarak “karşılaştırma, benzerlik ve görelilik” gibi işlevlere sahip olan +CA ekinin eş sesli bir ek olup olmadığı noktasında probleme yol açmıştır. Altayistik açısından bu problem ekin tesadüfi benzerlik ya da ödünçleme şeklinde olabileceği gibi, Ön Türkçe döneminde “bulunma, ayrılma ve yönelme” işlevinde kullanılan ekin yazılı kaynaklara ulaşmaya değin sahip olduğu işlevin eşitlik yüklenmesi şeklinde gerçekleştiği şeklinde olasılıkları da düşündürmektedir.

Çuvaşça, Moğolca, Halaçça ve Yakutça gibi dillerde ekin case suffix olarak bilinen durum ekleri kategorisinde sahip oldukları “bulunma, ayrılma ve yönelme” işlevlerinin olması, yazılı kaynakların 8.yydan önce var olmaması sebebiyle ekin birincil mi ya da tesadüfi benzerlik sonucu mu var olduğu noktasında kesin bir görüş belirtmemize engel olmaktadır.

3. Ekin durum eki ya da yapım eki olup olmadığı noktasında çeşitli kaynaklardan esinlenen ve Türkiye Türkçesi içerisinde tespit ettiğimiz ekler ve bu ekler içerisinde yer verdiğimiz örneklerden hareketle yaptığımız değerlendirmeler, ekin yapımı kategorisi içerisinde “ara grup” olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Özellikle fiiller üzerine gelen isim-fiil ya da sıfat-fiillerin fiili isimleştirip bir isimmiş gibi durum eki olarak bilinen +CA ekinden beliren türetmeler sonucu zarf-fiil görevinde kullanılmaları, ekin artık kalıplaşmış bir yapım eki olduğunu göstermektedir.

4.Ekin kalıplaşma eğiliminde örnekler içermesi, yazılı kaynaklardan önceki karanlık dönemlere işaret etmesi bakımından ekin gelişkin bir dönem içerisinde olgunlaştığını dolayısıyla bunun yazılı kaynaklarda hem çekim hem de yapım işlevinde kullanılması ele aldığımız örnekler dâhilinde bu görüşü doğrulamaktadır.

Kısaltmalar

Az.	Azeri Türkçesi
Çev.	Çeviren
ET.	Eski Türkçe
Fa.	Farsça
Gag.	Gagauzca
GT.	Genel Türkçe
Hal.	Halaçça
Kaz.	Kazak Türkçesi
Ko.	Korece
Mo.	Moğolca
Şor.	Şor Türkçesi
Tat.	Tatarca
TT.	Türkiye Türkçesi
Türk.	Türkçe

KAYNAKÇA

- ATAY, Ayten(2001), “Nogay Türkçesinde Hâl Eklerinin Zarf Yapma İşlevi Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, s.70-75.
- B.A., SEREBRENNIKOV, N.Z., Gadjeva (2011), *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri*, TDK Yayınları:Ankara.
- BAŞDAŞ, Cahit, “Türkçede Üçüncü Grup Ara Ekler”, http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/cahit_basdas_ara_ekler.pdf Erişim Tarihi : 22.12.2016.
- CHOİ, Han-Woo (2010), *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi*, TDK Yayınları: Ankara.
- DOERFER, Gerhard(1988), *Grammatik des Chaldasch*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- ERDEM, Mevlüt(2011), “Türkçede Çekim ve Yapım Eklerinin Sınırlılıkları”, *Bilgi*, Sayı 58, s.71-90.
- GÖKDAYI, Hürriyet, Sebzecioğlu, Turgay (2011), “Türkiye Türkçesinde [-cA] Biçimbirimin Türleri”, *Bilgi* 58, s.147-172.
- HACIZADE, Naile (2001), “Kazan Tatarcasının Mordva-Karatay Ağzı ve Bu Ağzın Dil Özellikleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.51-62
- HANSER, Oskar (2003), *Türkmence El Kitabı*, Çev.Zuhal Kargı Ölmez, Simurg:Ankara.
- HAYIRSEVER, Hasan(2016), *Dolgançada Addan Ad Yapımı*, Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KİRİŞÇİOĞLU, M.Fatih (1999), *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1959), “Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi/Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 275-358.
- KORKMAZ, Zeynep (1994), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, TDK Yayınları:Ankara.
- ÖZKAN, Nevzat (2001), “Hâl Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerinde Araştırmalar”, *İlmi Araştırmalar: 12*, İstanbul.
- POPPE, N.(2016), *Moğol Yazı Dilinin Grameri*, Çev.Günay Karaağaç, TDK Yayınları: Ankara.
- SEV, Gülsel (2007), *Tarihi Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*, Akçağ Yayınları: Ankara.
- TEKİN, Talat (1998). *Orhon Yazıtları*, Simurg Yayınları: Ankara.
- TEKİN, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*, Simurg Yayınları.
- YILMAZ, Emine (2002), *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji*, Grafiker Yayınları: Ankara.